

Kennisbijeenkomst 'Ervaringen en dilemma's bij restaureren' – 12 juni 2014 'Verduurzamen van monumenten: puzzelen, zoeken en creatief zijn'

Het verduurzamen van monumenten is vooral flink puzzelen om informatie over het monument, de wensen van eigenaren, van toekomstige gebruikers en subsidiemogelijkheden goed te combineren. En dan nog de voortrazende ontwikkeling van technieken en materialen: wat vandaag modern is, oogt volgend jaar verouderd. Ervaring, gericht zoeken en vooral ook creatief zijn is dus enorm belangrijk.

De kennisbijeenkomst over de kwaliteit en inpassing van installaties bij het verduurzamen van monumenten, donderdag 12 juni 2014 in de Regentenzaal in Utrecht door de stichting ERM en de Landelijke Federatie Behouden Huis georganiseerd, leverde het beeld op dat aan het maken van de juiste keuzen een forse zoektocht vooraf gaat. De bijeenkomst werd bijgewoond door ruim 35 medewerkers van monumentenorganisaties, architectenbureaus, installatiebedrijven, aannemers, adviseurs en overheden.

Zoeken naar mogelijkheden

En natuurlijk levert dat zoeken naar mogelijkheden ook 'een stortvloed van nieuwe vragen op' aldus panellid Isja Finaly, Hoofd Instandhouding en adjunct-directeur bij Hendrick de Keyser. 'Wie bijvoorbeeld heeft het meeste baat bij verduurzaming; de opdrachtgever/eigenaar of de toekomstige gebruiker?' en 'Hoe zijn de investeringslasten al in een eerder stadium financieel draagbaar te maken, bijvoorbeeld dankzij een laagrentende lening?'. Kwesties die een structurele beantwoording vragen. En panellid Michiel van Hunen (RCE) stelde vragen als 'Hoe is voldoende kennis bij de installatiebedrijven te borgen?' 'Kan een ERM-Uitvoeringsrichtlijn voor Installaties daaraan bijdragen?'

Dagvoorzitter Walter de Koning, directeur stichting ERM, benadrukte daarnaast het belang van het uitwisselen van kennis en ervaring met betrekking tot verduurzamen van monumenten. Hij vertelde dat ERM in het najaar van 2014 een publicatie zal uitbrengen, met tips en inspiratie voor eigenaren en hun adviseurs over het verduurzamen van monumenten.

Inspiratie uit voorbeelden van verduurzaming

Aan de discussie gingen enkele presentaties vooraf, en twee workshops. In de presentaties (via deze site te downloaden), ging allereerst Ron Spaan, werkzaam bij BOEi, in op een aantal voorbeelden van herbesteding waarbij verduurzaming een belangrijke rol speelde, of speelt. De voorbeelden betroffen monumentale industriële complexen, woningen en een kerkgebouw in allerlei delen van het land. Ondanks de variëteit in locaties en vragen is er wel een rode draad. Het is zaak, stelde hij, om in een zo vroeg mogelijk stadium zicht te krijgen op de mogelijk te nemen maatregelen, op de kosten daarvan, en op de mogelijke verlaging van de energiekosten. Ook het vroegtijdig overleg met RCE en betreffende gemeente is, in dit verband, essentieel.

De ontwerpzijde - mogelijkheden en onmogelijkheden

Alvorens de workshops startten informeerde architect Jan van den Burg de deelnemers over een aantal van zijn bevindingen bij het verduurzamen van monumenten. 'Duurzaamheid heeft niet alleen betekenis in de zin van comfort, maar ook in de zin van bouwkundige continuïteit - wat verdraagt een monument?'

Van den Burg ging in op de keuzes die gemaakt kunnen of moeten worden, keuzes die het gebouw regarderden, de opdrachtgever en de omgeving. Hij illustreerde dit met enkele voorbeelden uit de praktijk.

Achtereenvolgens passeerden Luchthavengebouw Welschap in Eindhoven, Reduit Lunet B in Breda, het Hospitaalcomplex te Veenhuizen en tot slot Radio Kootwijk. Van den Burg gaf aan dat bouwhistorisch onderzoek cruciaal is. Bijvoorbeeld bij Radio Kootwijk – waar toiletvoorzieningen werden geëist voor 600 personen – bleek in het hoofdgebouw de cateringruimte en de toiletruimten onder te brengen zijn achter hoog-monumentale wanden. 'Met behulp van een onafhankelijk bouwhistorisch onderzoek is er vanuit duurzaamheid vooral goed nagedacht over een duurzame positionering van de nieuwe functies. Wanneer in de toekomst de behoefte ontstaat vanuit gebruik en vanuit een andere restauratievisie om de indifferente wanden op de begane grond te slopen, dan kunnen de catering- en toiletvoorzieningen intact blijven. Het gebouw is een installatiegebouw met allerlei installatiegoten.

Dit heeft ons in staat gesteld om de toiletvoorzieningen in een paar weken te realiseren, zonder een spijker of een gat in het monument te maken. In de annexen zijn alle voorzieningen geconcentreerd achter dichte muren nabij de entree, zodat in de oorspronkelijke werkruimte de transparantie weer maximaal wordt. Ten behoeve van uitzicht is een verhoogde vloer aangebracht die door middel van een glasstrook is los gehouden van het monument'.

Buiten beeld blijven

Ed Matser, van Building Technology, ging daarna in op een aantal installatietechnische vraagstukken rondom verduurzaming van monumenten. 'Bij historische gebouwen', stelde hij, 'ligt vanzelfsprekend de nadruk op het gebouw (intern en extern). Mijn techniek ziet u liever niet ... al is die toch van belang voor mens, gebouw en wet- en regelgeving'. 'De financiële waarde van de installaties in een regulier gebouw ligt tussen de 20 en 30 procent van de bouwsom', hield hij de toehoorders voor. 'De financiële waarde van de Gebouw Beheer Systemen is slechts drie tot vier procent van de bouwsom, maar wel het stuur van de investering, de beheersing van de energiestromen en van de rekening', stelde hij. Hij

benadrukte daarna met name het belang van monitoring. 'Meten is weten'. Zijn voordracht sloot hij af met nieuwe innovatieve concepten met betrekking tot luchtverplaatsingstechnieken. In het bijzonder de BaOpt-methode, die een energiebesparing van minstens 25 procent mogelijk maakt. Bij conventionele installaties - waarbij de luchtstromen worden gemengd - is de temperatuur voelbaar opgebouwd in lagen en ontstaan er koude-eilanden. Bovendien moet er veel techniek aan te pas komen om tocht te voorkomen, hetgeen desondanks niet altijd even goed lukt. Het gevolg, aldus Matser: de ventilatie wordt dikwijls als onaangenaam ervaren. Bovendien is er veel energie nodig voor de aanvoer van de grote hoeveelheden lucht, die ook nog eens op een ingewikkelde manier op temperatuur moeten worden gehouden. BaOpt maakt een optimaal functionerend ventilatiesysteem mogelijk dat voor een aangename, gelijkmatig verdeelde temperatuur met een goede ventilatie zorgt.'

Puzzelen in praktijk

Vervolgens was het woord aan de deelnemers zelf. Spaan gaf de introductie op de workshops, één rond de Bonskazerne te Grave en één rond de Steenfabriek De Bunswaard te Beuningen.

De Bonskazerne te Grave was, in 1939, de eerste legerplaats met een CV-installatie op basis van een centraal ketelhuis met terreinleidingen. In de loop van de tijd is deze installatie vernieuwd, verbeterd en uitgebreid. Wat niet wegneemt dat er op jaarbasis een enorme gasrekening betaald moet worden. 'Welke maatregelen zijn denkbaar om de energielast terug te brengen en de gebouwen te verduurzamen?' legde Spaan de deelnemers voor, en 'waarbij rekening moet worden gehouden dat de gebouwen afzonderlijk herbestemd gaan worden?' Van de Steenfabriek De Bunswaard te Beuningen is de in 1920 gebouwde vlamoven na 40 jaar productie stilgevallen. In de daaropvolgende 50 jaar is de oven sterk in verval geraakt, tot aan het volledig verloren gaan van de kap. Inmiddels is het ovenlichaam gerestaureerd en aangepast voor de herbestemming. Op het ovendeck en onder de nieuwe kap is ruimte voor acht koopwoningen van circa 200 vierkante meter vloeroppervlakte. Het complex is voorzien van een elektra- en wateraansluiting, maar riolering en een aardgasaansluiting ontbreken. 'Welke maatregelen zijn denkbaar om de woningen op een duurzame wijze van energie te voorzien? vroeg Spaan de deelnemers, 'waarbij de buitenruimte beperkt is?' en waarbij 'uitgangspunt is dat de woningen onafhankelijk moeten kunnen functioneren, met andere woorden, de nieuwe eigenaren moeten zelf een keuze kunnen maken in hun eigen voorziening.'

In de workshop inventariseerden de deelnemers de mogelijkheden tot verduurzamen, variërend van strikt technische oplossingen tot alternatieven in de energieopwekking (Boei als energieproducent?) en suggesties voor de marketing van de woningen in de beide complexen.

Mogelijkheden tot verbetering

Tijdens de afsluitende paneldiscussie, onder leiding van Walter de Koning, kwam onder meer het kennisniveau van de installateur aan de orde. Michiel van Hunen van de RCE zag hierbij een noodzaak tot verbetering. 'Over de wijze waarop installaties dienen te worden ingepast in monumenten ontbeert veel kennis bij installatiebedrijven', stelde hij vast. 'De kennis en ervaring die zij opdoen bij nieuwbouwprojecten is absoluut niet één op één te gebruiken wanneer het gaat om het plaatsen van installaties in monumenten'. Ook voorzag hij dat installatiebedrijven nogal eens te weinig kennis hebben van de nieuwste technieken en inzichten, noodzakelijk om de erfgoedsector adequaat te kunnen bedienen. Een uitvoeringsrichtlijn zou hier verbetering kunnen bieden. In de daaropvolgende discussie werd gesteld dat een uitvoeringsrichtlijn voor installaties niet heilig is, maar wel zal aanzetten tot verbeteren en nadenken. Een stimulans, aldus verschillende aanwezigen, die ook het onderwijs nodig heeft. Het ambachtvak is teloor gegaan, en daarmee veel kennis. Ron Spaan benadrukte dat de flexibiliteit bij energieleveranciers verbetering behoeft. 'BOEi heeft genoeg mogelijkheden tot energieopwekking op de gebouwen, maar de verdeling is scheef. Op de ene plaats veel over, op de andere plaats tekort. De regels voor energieopwekking werken in zo'n situatie erg onvoordelig uit.' En, werd er gesteld, innovatie wordt in toenemende mate om zeep geholpen door de huidige aanbestedingscultuur die de laagste prijs voorop stelt. De EMVI (Economisch Meest Voordelige Inschrijving) is voor werken in monumenten vaak een veel betere oplossing, het gaat immers niet om standaard-situaties. De ERM gaat na welke rol uitvoeringsrichtlijnen kunnen hebben bij het aanbesteden op basis van EMVI; hier blijkt erg weinig ervaring mee te zijn.

Tenslotte werd aandacht voor de toegevoegde waarde van benchmarking gevraagd. Leren van eerdere ingrepen bijvoorbeeld, en leren van andere sectoren, 'want ook hier loopt de bouw als altijd achter'. Ook meer van elkaar leren, van elkaars referentiekaders. Isja Finaly gaf als mogelijkheid aan hoe het Amsterdams Investeringsfonds een jaarlijkse rapportage verwacht over de resultaten van de investeringen. 'Alleen al die informatie kan voldoende zijn voor een nieuwe kennisbijeenkomst, later dit jaar', stelde zij vast. Tijdens het symposium Restauratiekwaliteit op 8 oktober 2014 zal hierop terug gekomen worden.

Henk Jansen van de gemeente Utrecht wees tot slot op de subsidiemogelijkheden die diverse overheden, waaronder Utrecht, hebben gecreëerd voor (onderzoek naar) verduurzamen van monumenten.

Conclusie

De conclusie van de kennisbijeenkomst is dan ook dat ervaring, gericht zoeken en vooral ook creatief zijn enorm belangrijk zijn voor het op juiste wijze verduurzamen van monumenten. Het vastleggen en uitwisselen van kennis over verduurzamen van monumenten zal de komende tijd veel aandacht nodig hebben.